

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Volum I, Número 2, 2011 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI 10.2436/20.3001.02.27 | Pp. 121-128
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

Sobre l'exili dels filòsofs i el *desterro* de Pere Coromines

Jordi Sales i Coderch

Universitat de Barcelona. Facultat de Filosofia
Departament de Filosofia Teorètica i Pràctica. Barcelona
sales@ub.edu

resum

Aquest article planteja una reconsideració del terme “exili” en referència als pensadors catalans a partir del conflicte bèl·lic de 1936-1939. Una massa fàcil utilització de l'etiqueta “exili interior” és emprada més sovint atenent a consideracions ideològiques i personals que no pas a una caracterització objectiva. Així, el mateix que serveix per a desqualificar certs autors és obviat en d'altres que gaudeixen d'una caracterització positiva. El mateix pel que fa a “l'exili”. El primer exemple que es planteja és el de Pere Coromines [1870-1939].

paraules clau

Exili, exili interior, Pere Coromines.

1. A tall d'introducció: una qüestió incòmoda

Per tal d'emmarcar tot el que diré d'unes quantes figures i sobretot per tal d'indicar l'eix dels meus treballs presents que s'aplica a l'assaig d'idees *en llengua catalana* i la seva possible i difícil normalització, començaré transcrivint un dubte de Marta Pessarrodona. A la introducció del seu llibre *França 1939. La cultura catalana exiliada*, un llibre àgil, útil i ambiciós, sobre un afer molt complicat i que té sobretot el gran mèrit d'existir, escriu: “En el capítol de dubtes, també m'he preguntat repetidament per què figures tan importants políticament i intel·lectual i artística, com Lluís Nicolau d'Olwer, o també, Pere Coromines, són tan desconegudes per al públic actual. *Per què són tan desconeguts per al públic català en general?*” (Pessarrodona, 2010, 15). La primera cosa a dir és que la resposta a la pregunta que he marcat és molt difícil sense una voluntat d'aclarir-nos molt àmpliament compartida des de la transversalitat ideològica i en la col·laboració intergeneracional i interdisciplinària. Em penso que cal assentar una afirmació com ara aquesta: la nostra autoconsciència de la tragèdia europea

dels anys 1930-1945 està *distorsionada*. Com i per què? Què ens cal fer? Com que el diagnòstic ens pot ocupar temps, cal treballar-hi des d'ara i aplicar també remeis pal·liatius. Primerament, una purificació. Hi ha massa gent que remena valoracions sense fer bé les fitxes; hi ha, entre nosaltres, un terrorisme del rumor, la classificació i la sospita interessada, i, diguem-ho tot, en molts cassos tics de xafarderia de molt baixa volada. Posar casos concrets és arriscat perquè et guanyes disgustos, així que no ho faré pas gaire. En aquest sentit, la noció d'“exili interior” que potser és imprescindible en alguns casos, molt i ben comptats, cal que sigui manejada amb moltíssima precaució. Del contrari, acabem deixant-nos enredar sempre per un determinat tipus de gent, aquelles persones que sempre són protagonistes en totes les situacions i que volen a la vegada aprofitar-se de la glòria i el poder de tots els vencedors i empastifar l'honor i dignitat de tots els vençuts¹. Cal activar assossegadament el que en podem dir el programa o

-
- 1 Pere Lluís Font [1934] parlant d'en Francesc Gomà [1915-1998] en ocasió de la seva mort diu que a diferència dels seus *mestres i companys* (Serra Hunter, Xirau, Roura Parella, Nicol, Casanovas o Ferrater Mora) que van exiliar-se, ell va optar per l'exili interior com els germans Carreras Artau, Font i Puig, Mirabent, Maragall o Calsamiglia (Lluís 1998, 10, 179-180). Hi ha alguna cosa que no va del tot en aquesta manera de parlar. Pere Coromines, com veurem, diu que la paraula exili no li agrada: “em fa un efecte de cosa pedantescament literària” (Coromines 1972, 1260). “Exili interior” es un *oxímoron* o *contradicció in terminis*. Si volem dir una altra cosa, la diem, però, ¿què és exactament el que volem dir? ¿Era un país en què molta gent que hi estava a dins, hi estava com si fos a fora? En l'expressió “va *optar* per l'exili interior” el verb ‘optar’ encara ens complica més les coses. ‘Optar’ és un verb de voluntat, posa una finalitat, “decidir-se per una de les alternatives possibles” (IEC). Ens hem anat fent un embolic no gaire innocent, em penso, del que es tracta d'anar posant i traient gent dins uns canons molt flexibles, adaptables a les circumstàncies. Quan es varen reeditar els *Quaderns* de l'Exili, en Joan Sales [1912-1983] va redactar un magnífic pròleg, exactament unes paraules prèvies (de l'abril de 1982, el novembre de l'any següent moriria) i va tenir una sessió amb joves inquiets. Un d'aquest joves li va recriminar que com era que havia anat a parar a la República Dominicana que no era pas un país democràtic. Joan Sales li va clavar: “Escolti, jove, ¿què es pensa vostè sobre com anava tot plegat? *No ens volien pas enlloc*”. La postura sobretot centrada en no tacar-se i esperar no se sap ben bé què des de la netedat, convertia la tragèdia en un joc més aviat farisaic. F. Gomà diu exactament que “els meus dos mestres són: Joaquim Xirau i Pere Font i Puig”. I els diferencia dels altres professors de la Secció de Filosofia (Gomà, 1988, 63-77). Aquesta intervenció de F. Gomà demana una lectura molt atenta. Correspon a la lliçó inaugural del curs 1984 de la Societat Catalana de Filosofia pronunciada a l'Ateneu Barcelonès. En Miquel Siguan [1918-2010] em comentava en sortir que el to superficial i amable de la conferència amagava un menyspreu gairebé generalitzat per tot i de tothom. El que encara és més greu és l'absència total d'una documentació acurada sobre el que es judicava tan amargament. Els tics Gomà i la mitificació del Club Xirau necessiten d'una molt bona revisió perquè és una manera de fer que es mou sempre entre judicis de valor molt personal sense gaire fonamentacions i apreciacions globals d'un caire general d'un elitisme provincià i ressentit. Maria Rosa Borràs [1936-2008], en començar la seva evocació de Manuel Sacristán [1925-1985], deia: “Hi ha una manera d'interessar-se pel pensament i per les obres dels intel·lectuals del passat (i del present) que em sembla força estèril i que consisteix a reduir trajectòria de vida i pensament a esquemes estereotipats que donen compte sempre externament de fets i d'idees. Aquest reduccionisme aconsegueix classificacions i assimilacions segons tendències

dispositiu Yehoshua, el narrador israelià citat també per Marta Pessarrodona, que aconsella que, sempre que es tracti de pensar en guerres o similars, és molt útil *mirar* la literatura anterior als conflictes. (Pessarrodona 2010, 18). Ens cal molt de bon humor i moltíssima feina pacient, fer-nos amb el sentit global de la tragèdia de la violència europea i de sentit d'aquella indulgència amb les feblesa humana que Karl Löwith trobava en els italians (Sales 2010).

Estem encara dins d'una crisi molt llarga que comença amb l'enorme bestiesa de la guerra de l'any 1914 i l'enorme error de la Pau de Versalles. Recordo una conversa amb Jaume Bofill i Bofill [1910-1965] al sopar de final de carrera al restaurant de les pistes universitàries. Em deia, parlant del seu pare, en Jaume Bofill i Matas [1878-1933]: "a aquella generació, quan estaven per fer un país europeu, Europa se'ls va tornar totalment boja". La feina dels que, com jo mateix, estem acabant la nostra vida professional és ara ajudar a establir equips internacionals de professors i recercadors per tal de formar gent jove que s'encari bé amb la totalitat de la violència europea. "*La memòria ens divideix*", deia Marc Bloch i li agrada repetir a l'historiador Jordi Cassasas. La internacionalitat pot afeblir el gruix encara molt viu de dures tensions sobre gairebé cada cosa; compartides, poden ser millor neutralitzades. Hi ha potser una drecera? Em penso que sí, seleccionar textos breus i fer-los llegir a la gent més jove, fer-los servir per alguna cosa semblant a la intenció en què foren escrits més que no pas enterrar-los en l'oblit o classificar-los com a peces de museu. Fer circular què? El que nodreix l'organisme espiritual de les persones lliures. On? Amb quina finalitat? Una de general: recuperar el tou de civilitat que hem entrellucat en breus moments de la vida del nostre poble; i moltes de particulars: tantes com àmbits es diferencien com a oficis en les activitats humanes. Cal habituar-se a treballar més cada dia amb els materials que deriven dels nostres precedents.

El problema no és pas la repetida i cansada qüestió de si hi ha o no hi ha filosofia catalana i quin grau de qualitat té. La repetició afectada de l'interrogant és una demanda absurda formulada des de l'estrany supòsit que nosaltres bé ens mereixem tenir de tot i força, de gran qualitat i a bon preu. Sempre exigir i mai agrair. Hi ha el que hi ha i s'estudia com s'estudia. Contra el que podríem

ja establertes que tranquil·litzien l'esperit de qui pretén investigar el patrimoni cultural del passat i del present. Però, entenc jo, són formes d'aproximació que sempre es queden en l'exterioritat, en la superfície, i fins i tot tenen com a resultat la mort o dissolució d'allò estudiat. Em sembla que es tracta d'una manera de 'consumir' cultura sense cap assimilació, sense cap capacitat d'entendre allò estudiat, perquè és una forma destructiva que només s'interessa per poder etiquetar i, sobretot, per quedar-se amb la imatge externa de les persones, reduïdes així a l'espectacle anecdòtic i a l'empobriment del sentit i finalitats del seu pensament, el qual, a més a més, així queda dissolt en el no-res" (Borras 2004, 161).

suposar, el problema en general no és de la manca d'estudis i edicions; aquestes i aquests s'han produït repetidament i sovint d'una bona qualitat. Hi ha més estudis que no pas hom pot pensar, però aquests comencen i recomencen un munt de vegades, massa vegades. I els dels "uns" estan lluny dels "altres", massa sovint. És més veritat que la gent no llegeix o no es fixa en el que es fa que no pas que no es faci.

Parlaré ara de Pere Coromines [1870-1939]. En posteriors ocasions de Jaume Serra [1878-1943], Joaquim Xirau [1895-1946], "el club Xirau", Joan-David Garcia Bacca [1901-1992], Eduard Nicol [1907-1990], Joan Sales [1912-1983], els "Quaderns de l'Exili" [1942-47], i, més breument, de Josep Pallach [1920]. Potser d'alguna més gent, però no massa. Vull graduar la presentació de la derrota i entendre les variacions de les reaccions segons l'edat del personatge, des dels 69 anys de Pere Coromines fins els 19 de Josep Pallach. Els hem d'entendre a "ells" i no jugar tant sobre nosaltres. El que es perdia era diferent en cada cas i el moment de la vida en què es perdia també. En un extrem, Pere Coromines perdia, a la seva vellesa, la realització dels ideals pels quals havia patit des de la seva joventut; en l'altre, Josep Pallach, que era un revolucionari leninista trostkista del POUM, era derrotat, en la seva joventut de 17 anys, primerament a mans dels seus companys leninistes estalinistes del PSUC. La tragèdia és la de la derrota de l'abril de 1939 certament, però també la del pacte Molotov-Ribentrop del 23 d'agost de 1939 i l'1 de setembre de 1939. La tragèdia és la violència europea. Entre l'experiència de Coromines i l'experiència de Pallach hi ha tota una gradació de matisos i una diversitat acumulativa de reaccions. "Haviem perdut la guerra". Com l'ésser en Aristòtil, la derrota es diu de moltes maneres.

2. Pere Coromines (1870-1939): "reconstruir amb les runes del desastre les estructures més indispensables del que he perdut" (23 de gener de 1939).

Jorge Luis Borges escriu que no és un clàssic un llibre que necessàriament posseeix tal o qual mèrit, sinó un llibre que les generacions humanes, mogudes per diferents raons, llegeixen amb un fervor previ i una misteriosa lleialtat. Em penso que per tal de començar a poder respondre el dubte de Marta Pessarrodona ens cal començar a sospitar que tots plegats tenim algun dèficit de lleialtats bàsiques i hauríem d'esbrinar com el diagnosticuem. És molt gràfic per tal de començar a donar pistes el que diu Claudi Atmella sobre Pere Coromines: «Un dia de compromís feia un pessim parlament, i l'endemà en un casinet de barriada feia el sermó de la muntanya» (Ametlla, 1963, 286). Cal demanar-se: ¿què són per a Claudi Atmella els dies de compromís i què són els casinets de barriada? I sobretot interrogar-nos si nosaltres, ara, després de

tant de socialismes de totes les variants possibles, tenim encara oberta en la nostra cultura una distinció refinada d'aquest tipus. Em temo que sí. Em temo que hem anat sofisticant la distinció. És ben possible, penso, que en Pere Coromines sigui gran i noble perquè sabia fer, i tenia prou ganes de fer, el sermó de la muntanya a "casinets de barriada". Si ho ajuntem a una reflexió, que m'abstindré de qualificar, que fa Alexandre Galí sobre Jaume Serra Hunter, em penso que hi veurem més clar: "No és indiferent de saber que amb aquesta filosofia espiritualista de doble fons idealista i realista, Serra i Hunter va ésser el filòsof dels obrers lletraferits de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, on durant uns quants anys va donar cursos d'extensió universitària i on sempre va tenir tribuna oberta. Amb la vaguetat aforística de la seva filosofia i la tecnologia que donava aparences de netedat i profunditat al seu estil, es veu que servia a aquells obrers una mena de pa de l'absolut o del categòric pel qual delejaven en aquest món de falsedat i misèria. Almenys, aquesta era la posició de molts dels nostres obrers, en la innocència encara d'una preparació rudimentaríssima i força embadalida" (Galí 2004, 178). Cap a l'any 1963, quan jo cursava història de la filosofia antiga amb en Joaquim Carreras Artau a la Universitat de Barcelona, estava llegint un llibre sobre Plató al tren de Sarrià i el passatger del costat en un to molt amable m'indicà que ell coneixia coses d'aquest autor, es referia a Plató, perquè ell havia assistit a les lliçons de Jaume Serra a què es refereix Alexandre Galí. L'anònim "obrer lletraferit" acabà amb un melangiós "perquè abans es feien aquestes coses". Sempre he tingut present aquest personatge quan m'he ocupat de Jaume Serra i he maldat perquè l'ara enllacés amb l'abans. La lleialtat avança ben segur a cops d'encontres, continuïtats i persistències. L'obra de Pere Coromines està ben editada, la va editar el seu fill Joan, tant les *Obres Completes* en català en un volum de la Selecta (1972), com l'obra en castellà en un volum de Gredos (amb el nom de Pedro Corominas, 1975).

Em cal parlar de l'exili dels filòsofs i començo parlant de Pere Coromines a qui no li agradava gens la paraula exili i que no és pas un filòsof diguem-ne de "carnet", de professió o cànon. El disgust amb la paraula el diu al seu *Diari de la Diàspora*: "La paraula exili no m'agrada. Em fa un efecte de cosa pedantescament literària. Desterro no és paraula catalana, pel final en o, però com que sona millor, castellanisme o no castellanisme, m'agrada més que l'altra. Endemés desterrat (allunyat de la terra, desposseït de la terra pròpia) em sona millor i és perfecte de sentit i de so. Quan anava a l'Institut ja escrivia *El Cant del Desterrat*, composició fredament retòrica. ¿Qui m'havia de dir, quan l'escrivia, que aqueixa cançó la cantaria, no retòricament, sinó de debò, dues vegades en la meua vida?" (Coromines 1972, 1260.) Hi ha, doncs, una pedanteria a l'entorn de la paraula, una retòrica possible a l'entorn del fet, i un de debò que té a veure amb la derrota i la persecució de vençuts per vencedors. Convé sobretot situar nova-

ment l'exili de 1939 en la duresa “de debò” de la repressió i de l'amenaça “més enllà de les fronteres espanyoles” (Folch-Serra, 2006, 18) que planava sobre tots els republicans espanyols, en particular els més notables, a França després de 1940 i arreu on els agents franquistes podien actuar i ho feien. L'amenaça podia ser molt intensa sobre el President del Consell d'Estat, cas de Pere Coromines, o el Vicepresident del Parlament de Catalunya, cas de Jaume Serra, com ho fou amb el Director del Banc d'Espanya, Lluís Nicolau d'Olwer i com fou efectiva amb Lluís Companys.

La qualitat de “filòsof” de Pere Coromines no li hauria pas de ser regejuda. De tota manera ara no ens convé pas entretenir-nos gens en aquest tipus de coses que pertanyen a aquella manera d'estudi que Maria Rosa Borràs qualifica de “forma destructiva que només s'interessa per poder etiquetar”. Ultra la seva participació a la primera Societat Catalana de Filosofia (1923), que convé rescatar de la ironia galiniana respecte els homes de l'Esquerra (Galí 2004, 9-10), és també important la seva iniciativa de les Conferències Filosòfiques a l'Ateneu Barcelonès els anys 1928 i 1929.² Però és sobretot, pensem, l'amplitud i dignitat de la mirada que la totalitat de l'escriptura de Pere Coromines ofereix, allò que caldria que fos objecte d'un estudi acurat. Els escrits que en les *Obres Completes* són classificats com “Assaigs” i van des de *La Vida Austera* (1908) fins *Diari de la Diàspora* (1939), mereixen atenció. Particularment el que diu sobre el segle dinou. L'obra castellana té escrits de filosofia jurídica i política valuosa. Fa uns anys he indicat la funcionalitat filosòfica de *Jardins de Sant Pol* (1927, 1951; Sales 2003). La narrativa resistiria noves aproximacions. Vaig sentit dir que Maria Aurelia Campany havia pensat en fer un espectacle teatral sobre la trilogia d'en Tomàs de Bajalta (Silèn, Pigmalió, Prometeu). La seva prosa és pesada? Una història del gust és sempre un afer complex, però, pensem que la maledicció sagarriana ha estat excessiva en els seus efectes.

Les perspectives hispàniques de civilitat, tan remenades durant el que es digué transició, sempre s'encallen en les mateixes coses i sempre enfosqueixen un mateix tipus de persones. Pere Coromines, redactor de l'Estatut de Núria, Conseller de Justícia, President del Consell d'Estat de la República Espanyola des de maig de 1936, pertany a aquesta zona. El gran soroll de les transformacions en les dues gran vies de metamorfosis ha estat sobretot la mutació de comisaris “blaus” en comisaris “rojos” de moltes diferents tonalitats, i la mutació de clergues “negres” preconciars en clergues grisos postconciars i ex-clergues (ex-capellans, ex-frares, ex-monjos, ex-hermanos, ex-seminaristes i ex-novicis)

2 Pere Coromines [Pròleg] J. Serra Hunter, J. Farran i Mayoral, J. Xirau [et al.], *Conferències filosòfiques: professades durant l'exercici 1928-1929*, Barcelona: Ateneu Barcelonès, 1930.

que han donat un munt de radicals de radicalitats ben diverses i que són ara encara enyoradissos dels seus ímpetus més juvenils. Tot això ha fet, i encara fa, tant de soroll que aquesta zona mitjana, generosa i noble, ha quedat sempre enfosquida primerament per audaç, després per tímida.

El 1939 agafa Pere Coromines amb la vida acabada. Tenia, aleshores, 69 anys que per aquell temps eren molts. El 6 de gener de 1938, en Pere Coromines va caure molt malalt per un atac de feridura; la rehabilitació es veu interrompuda per la manca d'electricitat des d'abril de 1938 quan la batalla de l'Ebre, el metge i la família l'obliguen a instal·lar-se a França. L'any 1938, a Barcelona, la gent que emmalaltia es moria per qualsevol cosa. A La Rochelle, dies abans d'embarcar cap a Amèrica, escriu: "La primera vegada, després d'ésser absolt en el procés de Montjuïc, el Govern, perquè sí, em va desterrar a Hendaia. Vaig partir acompanyat de la Mare, a Hendaia. Ella ja tenia 60 anys, però jo encara no n'havia fet 27. La terra de França em fou aleshores clement... D'aquell primer exili he conservat un dolç record... Ara per segona vegada he vingut a França i tot m'ha semblat adust i desolat, i és que ara el vell sóc jo i els joves són els meus fills, i jo sofreixo per ells i per mi" (Coromines 1972, 1260).

El matrimoni i cinc dels fills embarquen a mitjans d'octubre del 39 en el Massilia i desembarquen el 5 de novembre de 1939 a Buenos Aires. L'alçada moral i política del polític i escriptor català és admirable perquè aconseguí que s'unissin els dos grups de catalans de l'Argentina, tasca no gens fàcil i que tot seguit fou molt útil (Coromines, 1972, 1262 i 1271). Va morir la matinada del primer de desembre de 1939. La vida desterrada d'en Pere Coromines fou molt breu, fou el final d'una vida.

Ens cal fer circular coses breus cap a públics joves, dèiem, edicions molt ben anotades amb precisió i minuciositat. Una bona cosa fóra, per exemple, fer-ho amb *El diari de la Diàspora*. Tota la família Coromines-Vignaux ens és ben exemplar. El seu fill Joan Coromines marcà, per alguna cosa, que la Fundació portés el nom del seu pare. Els seus responsables ho haurien de tenir més present. Pere Coromines, el 23 de gener de 1939, quan sap que Barcelona caurà, havia escrit la seva reacció davant el desastre: "A la nit l'ensulsiada ha estat absoluta. No m'ha restat cap esperança i aleshores s'ha produït la crisi en la meva ànima. Les forces d'adaptació a la realitat, tan vitals en el meu esperit, m'han donat una mena de conformació en la desolació,... Adéu, Barcelona! Adéu Catalunya! Adéu, República dels meus amors i dels meus somnis! El meu cor es desprèn de vosaltres com quan l'ungla és arrencada de la carn. Pobre i vell, separat de la major part dels meus fills, vaig a començar una vida nova, amputada dels afectes que han estat fins ara el confort i l'alegria de la meua vida. I he començat mentalment a reconstruir amb les runes del desastre les estructures més indispensables del que he perdut" (Coromines 1972, 1253).

Bibliografia citada

- AMETLLA, Claudi (1963) *Memòries polítiques*, Barcelona: Pòrtic.
- BORRÀS, Maria Rosa (2004), “La filosofia segons Manuel Sacristán Luzón” a J. Monserrat & P. Casanovas (eds.), *Pensament i Filosofia a Catalunya III (1939-1975)*, Barcelona: Societat Catalana de Filosofia – Inehca, 2004, pp. 161-179.
- COROMINAS, Pedro (1975) *Obra completa en castellano*, Madrid: Gredos, ed. Joan Coromines.
- COROMINES, Pere (1972) *Obres completes*, Barcelona: Selecta, ed. de Joan Coromines.
- FOLCH-SERRA, Mireya (2006) “Tot relacionant la repressió i l’exili: una geografia de la diàspora republicana espanyola, 1939-1975”, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, pp. 61-62, pp. 17-40.
- GALÍ, Alexandre (2004), *Filosofia a Catalunya 1900-1936*, Barcelona: Societat Catalana de Filosofia, ed. de P. Lluís Font i Josep Monserrat Molas.
- GOMÀ, Francesc (1988) “Records de la meua vida universitària”, *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, 1988, II, pp. 63-77.
- LLUÍS FONT, Pere (1998) “Francesc Gomà i Musté (1915-1998). *In Memoriam*” *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, X, 1998, pp. 179-182.
- PESARRODONA, Marta (2010) *França 1939. La cultura catalana exiliada*, Barcelona: Ara llibres.
- SALES I CODERCH, Jordi (2003), «Pere Coromines. Jardins de Sant Pol (1927) », a J. Monserrat & P. Casanovas (ed.), *Pensament i Filosofia a Catalunya II (1924-1939)*, Barcelona: Societat Catalana de Filosofia / INEHCA, pp. 33-47.
- SALES I CODERCH, Jordi (2010) “Un esperit europeu de fraternitat”, nota introductòria a Puiggrós, J. (2010) *Karl Löwith. Saviesa i escepticisme*, Barcelona: Barcelonesa d’Edicions.